

Restaurarea și-a propus ca în afara lucrărilor curente, obișnuite într-o intervenție, să se revină la forma inițială a monumentului.

În acest scop s-au demolat turlele greoaie ce au produs crăpături și fisuri în zidăria bisericii, periclitând întregul edificiu. S-a consolidat zidăria cu centuri de beton armat și s-a ridicat o șarpantă deosebită având la bază imaginea tabloului votiv.

A fost decapat terenul în jur, pînă la nivelul de călcare, redîndu-se astfel silueta originală a monumentului, patrimoniul cultural fiind înzestrat cu o nouă piesă de mare preț (arh. **Niculae Diaconu**).

MĂNĂSTIREA RĂȘCA — CHILII NORD

La sfîrșitul anului 1976 au fost recepționate lucrările de restaurare la corpul de chilii aflate pe latura de nord a incintei mănăstirii.

Restaurarea acestei clădiri (datînd din secolul al XIX-lea) începută în 1974 de Mitropolia Moldovei cînd s-a executat jumătatea dinspre vest a clădirii, scurtată cu două travei de chilii, conform avizului aprobat, a fost preluată în planul DPCN în 1975.

S-a continuat acoperișul cu înveltoarea de șită pe jumătatea dinspre est a clădirii amenajate în paraclis.

A fost refăcut cerdacul exterior pe fundații noi, inclusiv stîlpii, balustrada și dușumelele.

TEHNICI DE CONSERVARE ȘI RESTAURARE A MONUMENTELOR (TERENURI ȘI FUNDAȚII)

Despre monumentele istorice, ale căror probleme privind conservarea și durata în timp preocupă de mult pe specialiști, s-au elaborat documentațiile menite să contribuie la descoperirea cauzelor ce produc distrugerile acestora precum și la sugerarea modului cum trebuie să se desfășoare cercetările pentru remedierile.

O serie de sfaturi și soluții practice în ceea ce privește tratamentul monumentelor istorice din punctul de vedere al fundațiilor lor sînt expuse, cu acurateță și ținută științifică, în volumul *Tehnici de conservare și restaurare a monumentelor (Terenuri și fundații)* de **Edgar Schultze**, editat la Roma sub egida Facultății de Arhitectură a Universității și a Centrului Internațional de Studii pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale.

Cele două părți distincte ale lucrării, familiarizîndu-ne cu problemele subsolului și cuprinzînd analiza cauzelor stricăciunilor — determinate pe baza obținerii datelor exacte — și soluțiile ce trebuie adoptate pentru asanarea monumentelor istorice, se fragmentează în șase capitole.

Prin prezentarea fenomenelor ivite în deteriorarea clădirilor ce s-au datorat de multe ori fie unor fundații cu structuri nereușite fie, în unele cazuri, suprasolicității vechilor fundații ce trebuiau să suporte o încărcătură mai importantă din cauza amenajărilor noi pentru modernizarea monumentelor, prin sugestivele desene și planuri, nenumărate exemple de monumente cercetate ilustrează și clasifică, în capitolul 1 (Exemple), diferite tipuri de fundații.

La monumentele istorice se întîlnesc numai două sau trei tipuri, tehnica de altădată nefiind destul de avansată pentru a reda diversitatea formelor de astăzi:

1. *fundații puțin profunde*
 - *fundații izolate*
 - *fundații filante*
2. *fundații pe stîlpi*

În ceea ce privește *fundațiile puțin profunde* și cele pe stîlpi, ele „sînt foarte vechi și la originea principalelor tipuri de fundații în istoria omenirii”, întîlnindu-se uneori cazuri în care erau puse pe un spalier de traverse din lemn, trunchiuri de arbori dispuse orizontal sau lemne ecarisate pentru a augmenta suprafața rezistentă, avînd corespondențe azi fundațiile radiale din beton armat.

Clădirile cu *fundații puțin profunde* se odihnesc, în majoritatea cazurilor, pe un sol relativ bun în timp ce cele pe *fundații pe stîlpi* se sprijină pe un subsol moale sau cu apă.

Fiecărui tip de fundație i s-au afectat, în cadrul acestui capitol, subcapitole grupate, în cazul primului tip, după profilul solului (puțin rezistent, rezistent) variațiile artifi-

S-au executat toate finisajele interioare și exterioare, tencuiele, pardoseli, zugrăveli etc., precum și instalațiile interioare aferente (arh. **Șt. Balș**).

CASELE INCINTEI BISERICII RĂZBOIENI

Pentru definitivarea întregului ansamblu al bisericii Războieni au fost restaurate și clădirile din incintă — casa pentru custode și muzeu, precum și casa paznicului.

Casa-muzeu, situată în spatele bisericii, este o clădire-parter, mărginită pe două laturi cu pridvoare de lemn caracteristice regiunii.

Construcția, păstrînd întocmai formele existente, a fost în întregime refăcută pe fundații noi, cu zidărie de cărămidă și înveltoarea de tablă galvanizată vopsită.

Interiorul, în afară de locuință, cuprinde o sală mare de muzeu pentru expunerea obiectelor legate de istoricul bisericii.

Casa paznicului, aflată pe latura nord-est a incintei a fost și ea refăcută în aceleași condiții de păstrare a formelor existente, inclusiv a interesantului tavan de lemn din scînduri în caplama folosit în vechile case țărănești din regiune (arh. **Șt. Balș**).

ANSAMBLUL BISERICII VORONEȚ

Pentru protejarea ansamblului de pictură al bisericii Voroneț, importantă ctitorie a lui Ștefan cel Mare (1488), în urma unui studiu

aprofundat (autor, inginer D. Pârscoveanu), al dinamicii curenților de aer, al umidității și termicii interioare, au fost luate măsuri de refacere a zidului de incintă pentru ecranarea monumentului.

Concomitent, s-au executat lucrări de lărgire a șarpantei bisericii la streasînă (cca 3,25 m); acoperișul avînd sarcina principală de a proteja picturile murale exterioare, înveltoarea de șită a fost înlocuită cu tablă de zinc așezată în solzi.

Odată cu lucrările principale de protecție s-au executat amenajări exterioare ca plantații, alei, împrejurimi noi la cele două case vechi din imediați vecinătate a monumentului, redeschizîndu-se vechiul acces, original, pe sub turnul-clopotniță.

Lucrările vor continua cu refacerea chiliilor de la sudul bisericii pentru încheierea completă a valcrosului ansamblu (arh. **Gh. Sion**).

Pentru anul 1977 în planul de lucrări de restaurare și recepționare al Direcției Patrimoniului Cultural Național sînt prevăzute alte 20 de obiective, dintre care amintim: monumentele de arhitectură de lemn, bisericile Zagra, Aghireș și Văleni, Casa Ion Zidaru din Bistrița-Năsăud, Biserica domnească din Caracal, Casa Eszterhazy din Șard, Chiliile de nord din Mănăstirea Putna etc. G.S.

ciale ale încărcăturii și după influența exploatarea miniere în zona monumentului respectiv, iar în cel de-al doilea tip, după starea de rezistență a stîlpilor de lemn la subsolul necorespunzător sau la variațiile apei freactice și, după gradul de încărcare a piloților.

Deosebit de convingător este exemplul *castelului Lörnsfeld* din Germania, construit în sec. XV, transformat și mărit în sec. XVIII. Așezat pe un sol lejer coerent, care a fost mai tirziu uscat prin coborîrea pinzei apei freactice. Acest fenomen antrena o cădere a pereților exteriori, provocînd fisuri, de la acoperiș către bază. Tasările datorate variațiilor apei freactice nu sînt numai cauzele stricăciunilor, ele au produs aici un veritabil fenomen de retragere a stratului superficial care se compune în special din nisip silicios și care este de o grosime variabilă. Coborîrea pinzei freactice este un fenomen des întîlnit în cazul monumentelor istorice, în țările umede, apa freatică fiind influențată de lucrări de urbanizare, de măsurile tehnice ca amenajarea rîurilor etc.

Cauza înclinării *turnului din Pisa* (1174—1370) se datorează terenului moale, în profunzime pe o grosime de cca 40 m, și presiunilor pe care le exercită talpa fundației. Procesele mecanice ale creșterii continue a înclinației turnului sînt datorate echilibrului instabil în care el se află. Turnul este atras foarte lent către bază prin înclinația lui în creștere: mișcarea de rotație datorată greutateii, care acționează de la înălțime spre centrul de gravitate, crește cu deviația și astfel înclinația sporește continuu.

În cazul *fundațiilor puțin profunde*, clădirile pe piloți sînt adesea expuse pericolelor prin putrezirea stîlpilor de lemn, sub fundațiile izolate, ce apar atunci cînd apa freatică coboară sub muchia superioară a stîlpilor. Pe lîngă acest proces, o profunzime insuficientă a stîlpilor ca și o supraîncărcare a piloților, ca urmare a numărului insuficient de stîlpi, pot să cauzeze unul astfel de fundații.

Capitolul al doilea (Cauzele pagubelor) rezumă cauzele ce produc stricăciuni edificiilor:

1. Supraîncărcarea printr-o transformare ulterioară a clădirilor vechi sau prin fisuri și o transpoziție a forțelor;
2. Coborîrea nivelului apei freactice, secarea ridicată a acestui nivel;
3. Putrezirea stîlpilor de lemn;
4. Influența exploatarea miniere;
5. Zdruncinările produse de traficul rutier, lucrările de șantier, de mașinile din vecinătate și cutremurele de pămînt.

După ce arată rolul pe care îl au forajele și sondajele, pe baza datelor pe diferite straturi de subsol în stabilirea măsurilor de asanare, și după ce face o clasificare a sondajelor,

autorul prezintă în capitolul al treilea (Cercetări pe șantier) alt aspect, acela al puțurilor indispensabile *fundațiilor puțin profunde* servind la obținerea indicațiilor asupra profunzimii și genului fundațiilor acolo unde aceasta este posibil ca și la stabilirea nivelului apei freactice de a cărei situație depinde oarecum aprecierea stării fundațiilor. Pe de altă parte, măsurile tasărilor au și ele o oarecare importanță în acest sens, în condițiile în care s-au putut obține date asupra istoricului tasării unui edificiu, ca și observarea largimii fisurilor cu ajutorul benzilor de gips pentru obținerea de informații asupra dezagregării unui edificiu etc.

Capitolul al patrulea, intitulat *Probe de laborator*, se ocupă de stabilirea tipurilor de sol pe baza analizei granulometrice de laborator, a densității, a conținutului în apă, a rezistenței, precum și a altor proprietăți ale solului. Ca urmare a rezultatelor acestor probe, cunoscute și verificate pe teren, sînt furnizate bazele pentru cercetarea condițiilor de statică a solurilor de sub clădire.

Aceste cercetări de statică, a căror pertinentă analiză face obiectul capitolului următor *Probleme de statică a solurilor*, indică mijloacele ce vor fi utilizate pentru asanarea operei arhitecturale și cum se vor dimensiona noile părți ale fundațiilor necesare.

În posesia datelor suficiente, rezultate din cercetările de laborator, din sondajele efectuate pe șantier — care dau posibilitatea traversării tuturor straturilor solului — sau din stabilirea relațiilor între proprietățile conturate în laborator pe cale directă și acelea reieșite din sondaje, se poate recurge la observarea, interpretarea și estimarea tasărilor globale, importante pentru depistarea cauzelor pagubelor și planificarea asanărilor necesare.

În cadrul aceluiași capitol autorul, pe baza exemplelor trase din practică, estimează tasările pornindu-se de la începutul lucrărilor de construcție, pe baza modelului următor:

1. Compararea cu edificiile vecine care n-au fost influențate.
2. Nivelul pinzei freactice.
3. Deformări ale straturilor.
4. Starea scărilor sau a ieșirilor către suprafața solului.

În continuare, acest cuprinzător capitol analizează calculele privind cauzele pagubelor, precum și asanarea edificiilor deteriorate, autorul făcînd considerații asupra încărcării admise a solului fundației, asupra tasărilor observate la clădiri analoage și situate pe același teren, asupra deformărilor elastice ale edificiilor și rupturii solului prin alunecări, asupra calculului împingerii solului prin influența escavațiilor ce produc deplasări periculoase la baza tălpii fundației etc.

Prin obținerea acestor date se pot determina, destul de exact, cauzele stricăciunilor edificiilor și elabora proiectele de asanare, scopul final al complicatelor lucrări tehnice ce le ridică conservarea în timp și restaurarea monumentelor istorice.

Măsurile de asanare (cap. VI) prevăd: lărgirea și aprofundarea fundațiilor;

„Pământul românesc din vestul Apusenilor. de la poalele munților lui Iancu, Crișana venerabilului Iosif Vulcan, țara Crișurilor și Barcăului, cu câmpia, culmea și mereu coadru său, este presărat cu mari și trainice monumente. Pământul cu oamenii săi, cei care i-au păstrat frumusețile, prin viforitele istoriei, prin lumina blândă a dimineților fericele, mereu optimiste, ale sufletului lor. Și peste tot monumente: monumente traco-dace, dacice de epocă romană, românești, ale tuturor celor ce au trăit, trudit și luptat pentru binele și omenia acestui pământ românesc”.

Ne-am îngăduit să începem succinta noastră prezentare a albumului *Monumente restaurate în Bihor*, cu redarea acestui citat din studiul ce deschide respectiva lucrare. Și aceasta, nu numai pentru alesele gânduri — cuvinte tipărite, ci, îndeosebi, pentru semnificația lor, bogăția de idei care subliniază pregnant valoarea documentar-istorică a monumentelor fie ele construite — cu veacuri și veacuri în urmă — din pământ, lemn, lut ars, cărămidă, piatră, fie cele ale anilor noștri — înălțate din oțel, aluminiu, beton, sticlă — monumente care aflate pe acest scump pământ al României atestă milenara existență a poporului, „... conferă cunoașterii istorice, conștiinței de

— Străvechiul oraș Suzdal, amintit într-un letopiseț din 1074, a fost restaurat prin munca arhitecților, inginerilor și artiștilor plastici. El este unic în felul lui, atât în arhitectura rusă, cât și în cea mondială. Interesant este faptul că străzile Suzdalului poartă aceleași denumiri cu străzile Moscovei. Care este explicația? Iuri Dolgoruki, cneazul Suzdalului și fondatorul Moscovei a adus meșteri din Suzdal ca să ridice primele construcții moscovite în 1147. Aceștia au dat străzilor Moscovei aceleași denumiri cu cele ale străzilor din Suzdal (Aurora, 6, 1976).

— Restauratorii polonezi au început lucrările de restaurare a castelului Bruhl lângă Bonn. Sunt tratate în primul rând picturile, apoi se consolidează acoperișul, lemnul fiind atacat de ciuperce. Următoarele obiective ale experților din atelierele naționale ale monumentelor istorice din Polonia (care au experiența a peste 20 de ani de restaurare a vechilor orașe poloneze) au fost importanta frescă a lui Carlo Carlone atacată de umiditate și plafonul (Kulturbrief, 12, 1975).

— În pustiu Kizilkum din Uniunea Sovietică într-o oază se găsește peste 60 de gorgane, ruine ale unor așezări și castele străvechi îngropate sub nisip și lut. Cel mai mare acoperă vechiul oraș Otrar care are cam aceeași vîrstă cu Veneția, Marsilia și Bagdadul (prima sa atestare documentară datează din secolul al IX-lea). De cîțiva ani o echipă a Academiei de Științe a R. S. S. Kazah e efectuează săpături în oaza Otrar. Au fost dezgropate ruinele a peste 800 de construcții ale vechiului oraș (Aurora, 6, 1976).

— Templul roman Sardus Pster situat în Sardinia, la circa 50 km de Cagliari, a fost recent restaurat prin grija Ministerului pentru bunurile culturale și ambientale. Templul reconstruit de către Caracalla în secolul al III-lea, pe ruinele templului punic înălțat de cartaginezi în secolul al VI-lea î.e.n. reprezintă unul din cele mai minunate monumente ale antichității (Bolletino italiano, 17, 1976).

— Pentru protecția monumentelor, în viitorii trei ani, în R. F. Germania se va aloca suma de 1 300 000 mărci. Programul de cercetare prevede în primul rând inventarierea monumentelor care necesită o intervenție urgentă (Prișma, 7, 1976).

— La Universitatea din Cairo, în cadrul Facultății de arheologie, va lua în curind ființă un institut de restaurare a cărui necesitate a

ameliorarea și drenajul solului fundației; ancadramentul printr-o perdea de pâlplânse; sprijinirile provizorii; instalarea ancorărilor în oțel, procedeul vechi pentru sprijinirea forțelor transversale în părțile nevăzute ale bolților etc.

În concluzie, cartea de față, deosebit de interesantă pentru specialiști, invită la găsirea unei anumite soluții a problemelor în dis-

„MONUMENTE DIN BIHOR“

sine a poporului nostru, o dimensiune aparte, a permanenței și victoriei sale în timp”.

Albumul permite o „trecere în revistă” a monumentelor bihorene începând cu cetățile de pământ ridicate de tracii de pe Barcău și Crișuri; cu construcțiile geto-dacilor din prima vîrstă a epocii fierului; cu fortificațiile înălțate de dacii conduși de vestigiile regi Dromihaites-Burebista-Decebal; cu cetățile romane de pe Crișul Repede; cu ... și exemplele ar putea continua pe firul neîntrerupt al formării poporului român pe aceste străvechi meleaguri străbune. Pentru că „... cetăților dacice de piatră le-au urmat cetățile și orașele romane de piatră, construcțiile românești din piatră... Și acestora, mereu, casele țărănești, ale meșteșugarilor și orașenilor, de piatră, de lemn, din alte materiale, mereu innobilate și innobilind cu ele traiul oamenilor din munți, din podgorii, din câmpie”.

Studiul care deschide paginile albumului amintit (autor: Sever Dumitrașeu, directorul Oficiului județean Bihor al Patrimoniului Cultural Național) prezintă cu rigurozitate și prestanță științifică monumentele existente în Bihor, relevînd amănunte privind epoca de datare, materialele utilizate în construirea lor, măiestria meșterilor ce le-au ridicat, des-

MERIDIANE ARTISTICE

fost subliniată de numeroși oameni de știință (Kunsthandwerk, 3, 1976).

— Consiliul monumentelor istorice din Bavaria a hotărît: centrul istoric cel mai bine păstrat se află în Regensburg. Cel puțin 1000 imobile fac parte din centrul istoric în perimetrul cărui nu se vor mai admite alte construcții decât cu aprobarea consiliului mai sus-amintit (Chronique culturelle, 3, 1976).

— Cutremurul din anul 79 e.n. a distrus o civilizație înflorită și a îngropat sub lavă circa 25 000 oameni — locuitorii vestitului Pompei. În 1748 se fac primele săpături iar 1763, data descoperirii inscripției lui Suedio Clemente, este anul în care se identifică Pompeiul de care vorbea Plinius. Săpăturile și restaurările, cercetările științifice, care din 1911 devin din ce în ce mai perfecționate, au creat posibilitatea reconstituirii planului original al orașului și a numerelor locuințe și edificii publice. De la case, la temple, de la for, la amfiteatru, Pompei prezintă o scenă unică în lume: aceea a unui oraș înflorit, Lijuteie a antichității, care pe neașteptate a fost îngropat de lavă. Pictura murală, ornamentația grădinilor, mozaicurile policrome din epoca elenistică, statuile scriitorilor și filozofilor greci, molierul, unelte, argintăria, sticlăria, vasele, bijuteriile, tot ce poate fi găsit în casa unui om, dau o imagine unică în lume, asupra vieții din acea epocă. Conservarea acestui imens patrimoniu cultural cere multă grijă și mai ales mijloace materiale. Guvernul italian a votat o lege prin care se alocă suma de 3 miliarde lire pentru cele mai urgente lucrări de la Pompei (Bolletino italiano, 9, 1976).

— La Rimini s-au descoperit două mozaicuri romane din secolul al II-lea e.n., care împreună cu un alt mozaic descoperit cu un an mai înainte, formau pavimentul unui edificiu situat în centrul orașului (Bolletino italiano, 8, 1976).

— Din „Gazzetta antiquaria” (1—2, 1976) menționăm articolul *Arheologia intră în școală*. Acesta evidențiază inițiativa școlilor din Florența care au căutat să familiarizeze copiii cu interesele și înestimabilele valori arheologice aflate pe teritoriul toscan.

— Vojislav Đurić publică o interesantă lucrare intitulată *Fresce bizantine în Iugoslavia*, în care se referă și la perioada postbizantină, prea puțin reprezentată în muzeele din Balcani. Perioada studiată este 1014—1459. Pe

cuție a căror rezolvare se cere a fi opera cooperării mai multor specialiști, elaborarea de grup, care să stea la baza însănătoșirii edificiilor vechi deteriorate, „operă de mare întindere cu cit edificiul respectiv va fi mai considerabil și cu cit condițiile solului vor fi mai complicate”.

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU

tinația lor de folosință în timp, neomițînd să evidențieze eforturile specialiștilor în cercetarea și restaurarea respectivelor monumente istorice și de arhitectură, faptul că „Această zestre — o veritabilă istorie dăltuită în piatră și în lemn, în beton, oțel și sticlă — a fost și este ocrotită de statul nostru ca o comoară de neprețuit”.

Ilustrația, bogată și semnificativ selectată, prezintă printre altele: o cană aparținînd culturii traco-dacice din epoca bronzului; o fibulă dacică de argint; cetății de pământ; vechi urme ale unor monumente istorice și de arhitectură construite între secolele XII—XIX, unele numai relevate prin săpături arheologice, altele pe deplin restaurate și înfățișînd în adevărata lor splendoare arhitectura populară românească; obiective social-culturale, monumente de arhitectură contemporană, construite în anii socializmului.

Înceiem rîndurile noastre dedicate acestei valoroase lucrări bihorene (text și explicații la ilustrații în limba română și limba franceză), amintind strădania autorilor: Florica Goina, Florian Costin, François Pamfil, Florina Dudaș; fotografiile au fost realizate de Ladislau Bereczky și Emerie Popper; traducerea textului e semnată de Finta Dorina. DECEBAL TOCA

lîngă lucrări de grup sau reprezentative pentru diferite școli, autorul distinge și lucrările unor meșteri, care fără a se îndepărta de limbajul tradițional, caută o expresivitate și o compoziție mai individuală. Stăpînită de Roma și Eizanț, la interferența civilizațiilor greacă și romană, a religiilor creștine, catolică sau ortodoxă, Iugoslavia a avut totuși o artă care păstrează puternice caractere autonome.

— Săpăturile efectuate în valea siriană a Eufratului demonstrează faptul că aceasta a jucat un important rol economic, politic, cultural în istoria Orientului Apropiat. Cu ocazia săpăturilor s-a decoperit un oraș, din ce de-a doua jumătate a mileniului al patrulea, care se pare că este cel mai vechi oraș fortificat din lume. Rețeaua rutieră, cartierele rezidențiale, templele, clădirile administrative și grădinile publice, stau mărturie a civilizației avansate ce a existat în acest oraș al cărui nume a rămas deocamdată necunoscut. Orașul a avut o foarte scurtă existență: 150 de ani. Abandonat brusc nu a mai fost locuit niciodată de atunci (Kulturbrief, 4, 1976).

— Grotele de la Altamira s-au închis din nou pentru public. O comisie de fizicieni, chimiști, biologi, oameni de artă examinează atât picturile cât și mediul inconjurător în vederea executării unei copii fidele a peșterii. După cum se știe o parte din plafonul sălii picturilor este reprodusă la Berlin și Madrid. Copia peșterii va fi executată alături de cea originală urmărind să se păstreze atât aspectul interior cât și cel exterior (Espagne culturelle, 65, 1976).

— Fundația F. V. Hamburg a atribuit premiul monumentelor istorice Comitetului național scoțian, care își vede astfel răsplătite eforturile depuse în domeniul conservării și restaurării micilor orașe și aglomerărilor rurale. Cîte o medalie de aur a fost decernată orașului Dubrovnik din Iugoslavia și orașului belgian Bruges, pentru salvarea patrimoniului arhitectural (Chronique culturelle, 9, 1976).

— Comisia națională a monumentelor din Consiliul Culturii din Cuba a anunțat terminarea dificilelor lucrări de restaurare a catedralei din Havana, minunat exemplar al arhitecturii baroce. Terminată în 1788, catedrala, în decursul anilor s-a ruinat și a fost salvată numai datorită inițiativei guvernului revoluționar (Avanti, 15 august, 1976).

NICOLAE N. RĂDULESCU